

PATRIOTSE KOLONIALISTEN

g.j. schutte

G.J. Schutte is wetenschappelijk hoofdmedewerker bij de vakgroep Nieuwe Geschiedenis van de Vrije Universiteit. Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *Spiegel Historiael*, IX (1975) 464-471. Voor de toestemming dit artikel over te nemen zijn wij de redactie van *Spiegel Historiael* zeer erkentelijk.

Als aanhangers van de Verlichtingsideeën waren de Nederlandse Patriotten niet karig met kritiek op bestaande situaties. Nieuwe politieke, maatschappelijke en economische verhoudingen wensten zij. Ook de relaties tot de overzeese mensen en samenlevingen ontkwamen niet aan hun kritische beschouwingen. Hoe fundamenteel was die kritiek? In welke mate zetten zij die kritiek ook in daden om toen zij na de omwenteling van 1795 daartoe de gelegenheid kregen? Begon in dat jaar een nieuw tijdvak in de Nederlandse koloniale politiek en in de Nederlandse koloniën?

Voor de mensen van de Verlichting waren vrijheid, gelijkheid en broederschap meer of minder consequent aanvaarde principes. In hun denkpatroon pasten geen slavernij, geen uitbuiting van andere rassen. Monopolies die sommigen ten koste van anderen bevoorrechtten konden evenmin verdediging vinden. Het waren bovendien contacten met andere culturen geweest, die de kritiek op de eigen maatschappij hadden gestimuleerd en geleerd hadden eigen historisch gegroeide situaties relativerender en kritischer te bezien. Hoewel aan de verheerlijking van de 'edele wilde' een literair mode-element niet ontbrak, kon men niet onder de consequentie uit, dat wie de Westerse maatschappij de spiegel van de 'natuurstaat der wilden' voorhield, ook de Westerse geringschatting en uitbuiting van de overzeese mens moest laken. In het mercantilistisch economisch denken vervulden koloniën een belangrijke rol - die van wingewest voor de Europese staten. Adam Smith stelde in zijn *Wealth of Nations* alom levende bezwaren tegen een op onvrijheid gebaseerd stelsel van handel aan de kaak.

De kritiek op het 'pacte colonial' in de tweede helft van de 18de eeuw was niet gering. Allerlei verhandelings, pamfletten en reisjournalen stonden erbol van. Abbé Raynal schreef een omvangrijk veeldelig werk *Histoire philosophique et politique des Etablissements et du Commerce des Européens dans les deux Indes* (1770). Daarin vatte hij de toenmalige kennis van de overzeese werelden samen tot een boeiende mengeling van ethnologische, historische, commerciële en politieke gegevens, verfraaid met pakkende verhalen en overgoten met een saus van verlicht filosoferende opmerkingen. De teneur van zijn werk is onmiskenbaar verlicht: anti-slavernij en slavenhandel, anti-monopolistisch, anti-mercantilistisch. Raynals succes was groot - ook commercieel (hij was een goed financier, die zijn geld onder andere belegde in ... de slaafvaart!). Het boek werd tientallen malen herdrukt en vertaald, ook in het Nederlands. Men rekende de schrijver hierom tot de groten onder de Philosophes.

De feitelijke bekendheid met en belangstelling voor koloniale zaken was in de Nederlandse Republiek overigens niet zeer groot. Heel wat verlichte geschriften bevatten uitvoerige vertogen over mensenrechten en burgerinvalop de regeringsstelsels zonder daarbij aan de overzeese werelden enige aandacht te schenken. Voorzover die aandacht er wel was, stond ze vaak in dienst van een aanval op de tegenpartij in het vaderland, die immers ook in koloniale zaken veelszins de touwtjes in handen had: de Prins van Oranje was Opperbewindhebber van de VOC en de WIC en vele Bewindhebbers waren typische representanten van het establishment. Maar toch, enige belangstelling was er (de betrokken Patriotten waren vaak uit de koloniën afkomstig of

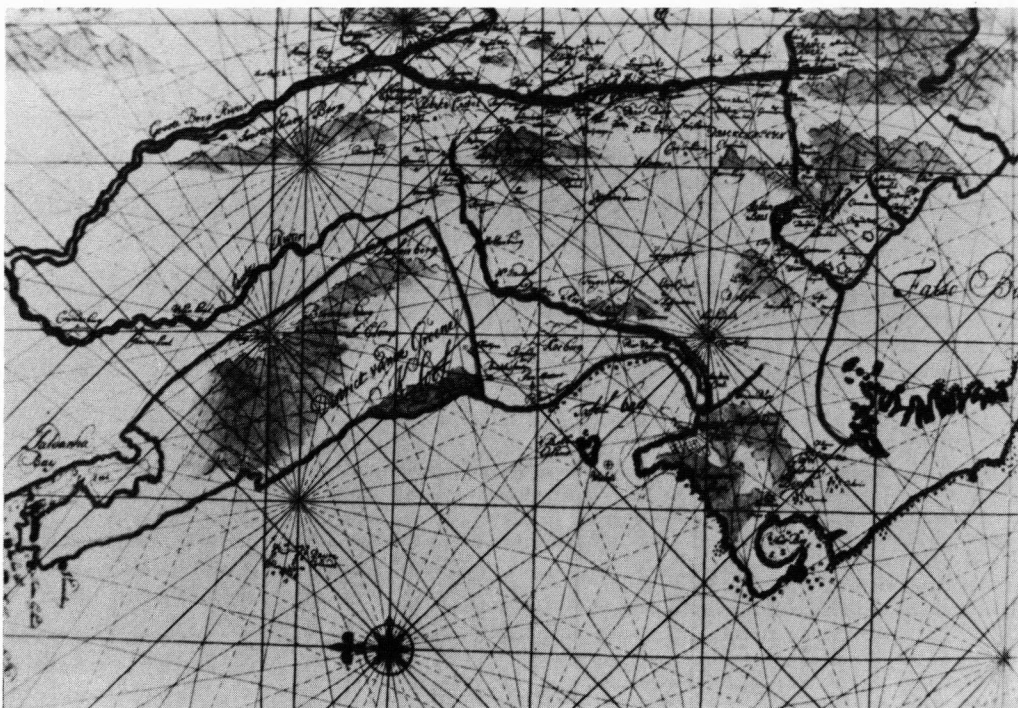
oud-Compagniesdienaren).

klachten over VOC en WIC

Die belangstelling kon, eventueel geactiveerd door actuele gebeurtenissen, aansluiten bij een bestaande traditie van kritiek op de beide monopolistische koloniale handelsmaatschappijen die de Republiek kende. Het monopolie, dat zoveel ondernemende kooplieden van een evident lucratieve onderneming uitsloot, was herhaaldelijk aangevallen. Alle pogingen het ongedaan te maken waren op niets uitgelopen: de personele unies tussen Regenten en Bewindvoerders bleken effectief.

Het had evenmin ontbroken aan klachten over de activiteiten van de Maatschappijen in hun octrooigebieden. De kwaliteit en de moraal van de Compagniesdienaren waren voortdurend aangevallen, vriendjespolitiek, nepotisme, oneerlijke praktijken herhaaldelijk over de hekel gehaald. De manier waarop de Compagnieën met hun personeel omsprongen en dat personeel met de Compagniesbelangen (en die van andere volken) gaf aanleiding tot bittere klachten over de verkeerde politiek en het foutieve beheer, over de zeer strakke hiërarchie, willekeur, hebzucht, oneerlijkheden. Velen schroomden niet de Oost en de West het vuilnisvat der Nederlanden te noemen waar elke verloren zoon terecht kon, er zelfs, als hij maar van 'goede familie' en relaties voorzien was, 'goed' terecht kwam. Ook de houdingen van de Compagnieën tegenover hun onderdanen was niet buiten schot gebleven. De planters uit West-Indië, de vrijburgers uit Zuid-Afrika en Batavia klaagden herhaaldelijk over het gedrag van de Compagniesdienaren, die allereerst aan hun eigen belangen dachten, vervolgens aan die van de Compagnie en zelden of nooit aan die van de vrijburgers. Hoge belastingen en andere vorderingen, hinderlijke economische voorschriften en ergerlijke economische competitie door de Compagniesdienaren met misbruik van hun ambtelijke positie en voorkennis, klassejustitie en nog vele klachten meer kwamen herhaaldelijk bij de Heren Majores en de Heren Staten op tafel. Vooral in tijden van economische depressie. Soms niet geheel zonder resultaat. Zo werd bij voorbeeld de Gouverneur van de Kaap de Goede Hoop, Willem Adriaan van der Stel, in 1707 met een aantal bondgenoten-topfunctionarissen ontslagen: zij hadden een kartel gevormd, dat de leveranties van en aan de Compagnie aan de Kaap praktisch had gemonopoliseerd, daarmee het economisch leven naar de mening van de vrijburgers vrijwel verstikkend.

Klachten over VOC en WIC waren dus niets nieuws. In de jaren 1780 echter namen zij, met het Nederlands Patriotisme, in omvang en intensiteit sterk toe. Maar zij veranderden ook van kleur en inhoud. Bestaande grieven werden nu ideologisch gefundeerd en gekleurd. De Kaapse Patriotten - een groep zelfbewuste stedelijke en hereboeren-bourgeois die sinds 1778 in een conflict met de lokale VOC-regenten waren gewikkeld - schroomden niet hun klachten, voornamelijk van economische en sociale aard, te kleden in een gewaad van verlichte moraliteit. Zij leidden hun acties in met de verspreiding van een pamflet over *De magt en vrijheden eener Burgerlijke Maatschappij*. Bestuurders, zo luidde het daarin, zijn er terwille van het volk en niet omgekeerd.

Kaapland tot voorbij de Tafelbaai, door J.Loots.(ARA, coll. Leupe, suppl. inv. nr. 317.(détail)

Enige medezeggenschap in het plaatselijk bestuur stond op hun verlanglijstje, waarop de wens van een codificatie van wetten en voorschriften en een onpartijdige rechtspraak niet ontbrak naast het dominerend verlangen naar een economisch systeem dat een radicale breuk met het vigerende VOC-mercantilisme zou betekenen. Een beroepsjournalist, de uit Frankrijk afkomstige François Bernard, schreef ter verdediging van de Kaapse Patriotten *L'Afrique Hollandaise* (1783). In zijn betoog kon de pure 'contrat social'-theorie nauwelijks worden verhuld door een historische uiteenzetting over vrijburgersbrieven en dergelijke als oorspronkelijke regeling van de verhoudingen tussen vrijburgers en Compagnie opgevatte documenten. De Westindische planters gingen in de jaren 1780 haast even zwaar onder een Compagniesjuk gebukt als de Kaapenaren. We gaan hier voorbij aan de economische achtergronden en omstandigheden en aan de vele pogingen en voorstellen tot verbetering, maar vestigen slechts de aandacht op de naar aanleiding van de Westindische situaties geschreven *Brieven over het bestuur der koloniën, gewisseld tusschen de Heeren Aristodemus en Sincerus* (1785-88) en op de *Oost- en West-Indische Post* (1784-85). De onbekende schrijver(s) van de *Brieven* plaatst de hele toestand duidelijk tegen een ideologische achtergrond. Natuurlijk, zo luidt het betoog, kan het met de Westindische koloniën niet goed gaan zolang de WIC daar de baas is. Een handelsmaatschappij is nu eenmaal op dividenden voor haar aandeelhouders uit - niet op het goed (dat wil zeggen ten dienste van de ingezetenen) behoren van haar bezittingen. In feite is het beheer van een handelsmaatschappij over een landbouwende bezitting dan ook onnatuurlijk. Zijn de planters geen Nederlanders met dezelfde burgerrechten als de mensen in Nederland (behoren te) hebben? Waarom worden ze dan onderdrukt, aan de Compagniesbelangen ondergeschikt gemaakt? Verhuizing beëindigt toch geen aangeboren vrijheden? Als een soort polders overzee behoren landbouwende koloniën te worden beheerd door de soeverein zelf, die het beheer betaalt uit de belastingopbrengsten; zoveel mogelijk moeten daarbij de ingezetenen worden inge-

schakeld. Het zou te ver gaan, alle kritiek die in Patriotse pamfletten en geschriften op het karakter en het reilen en zeilen van de Compagnieën werd geleverd, hier te releveren. Mals was die kritiek zeker niet. Wat dacht men zich als alternatief?

patriotse ideeën over koloniën

Evenals de Patriottenbeweging in allerlei stromingen en groeperingen uiteenvalt, is dat ook met hun houding tegenover koloniale zaken het geval. Bovendien mogen allerlei omstandigheden en ontwikkelingen niet over het hoofd worden gezien. Enigszins generaliserend mag men echter uit hun geschriften en allerlei andere gegevens de volgende conclusies trekken.

Een belangrijk uitgangspunt ook van het Patriotse denken over koloniën was de wingewest-gedachte: koloniën zijn gebieden die de handel en de welvaart van het moederland moeten steunen. In dit opzicht denken zij dus zeer traditioneel. De in Engeland wel levende gedachte dat koloniale nederzettingen zijn als kinderen - eenmaal volwassen geworden gaan ze hun eigen zelfstandige weg - werd hier praktisch als ongewenst of zelfs onmogelijk beschouwd, ook voor de Westindische plantagekolonies en de nederzettingen in zuidelijk Afrika. Niet in principiële visie op het koloniale vraagstuk verschilden de Patriotten van hun tijdgenoten, maar in de methode van beheer en exploitatie. De *Brieven van Aristodemus en Sincerus* hadden dat heel scherp gesteld. Kolonisten mochten recht op de normale burgerrechten hebben, zij mochten terecht vragen om intern zelfbestuur, om opheffing van de WIC en om rechtstreeks beheer door de Staten-Generaal - zij moesten wel blijven beseffen dat hun nederzettingen economisch geheel tot de belangensfeer van het moederland behoorden.

Ook ten opzichte van de Oost werd dat in wezen mercantilistische denkschema niet overwonnen: de Nederlandse stapelmarkt kon niet buiten de aanvoer der Indische produkten. Slechts over de wijze van verwerving en aanvoer liepen de meningen uiteen. Tegen opheffing van de WIC, die toch reeds lang dat monopolie in de

handelsactiviteiten had verloren, bestond geen bezwaar. Raadpensionaris Van de Spiegel had bij de overname door de staat (1792) wel particularistische maar geen onoverkomelijke bezwaren te overwinnen. Voor de VOC lag dat anders.

Er is in de jaren 1780 heel wat over het VOC-bedrijf geschreven. Door de Vierde Engelse Oorlog in acute financiële moeilijkheden geraakt, moesten de Bewindhebbers bij de Staten aankloppen om subsidie. Het is opvallend dat eigenlijk niemand in het uitgebreide debat dat op de subsidieaanvraag volgde, voor opheffing van de VOC pleitte. Ook Patriotten van overigens onverdachte signatuur als Ondaatje en Von Liebeherr (redacteurs van de *Oost- en West-Indische Post*) of J.C. Hespe van de *Politieke Kraker* of de schrijvers in de *Post van den Neder-Rhijn*, waren daar geen voorstanders van. Ondaatje was in 1785 wel zeer kritisch gestemd jegens Bewindhebbers, maar hij wakte niet de indruk de structuur van de VOC op zich onjuist te vinden. Volledige vrije handel zou niet goed uitvoerbaar zijn. Waar men wel voor pleitte was beperking van het Compagniesmonopolie tot een beperkt aantal typisch monopolistische artikelen - de overige en de bevoorrading van Indië zouden kunnen worden overgelaten aan de vrije vaart. En natuurlijk zou de Compagnie - gezien het staatsbelang bij een goede functionering - onder strenge staatscontrole moeten worden geplaatst. Dat is ook geprobeerd. De Staten van Holland hebben onder leiding van de bekende pensionarissen De Gyselaar en Van Berckel getracht de VOC onder hun toezicht te stellen. Gebruikmakend van de financiële nood van de maatschappij wilden zij slechts subsidieverlening op voorwaarde van instelling van een Vijfde Departement van bestuur bij de Kamer Amsterdam. De leden - door de Staten te benoemen - zouden controle op de Bewindhebbers uitoefenen en een vijftientigtal 'Poinoten van Redres' moeten doorvoeren - die echter geen van alle het wezen van de VOC-structuren zouden aantasten. Overigens kwam het Vijfde Departement pas kort voor de omwenteling van 1787 tot stand. Waar men in die jaren ook wel voor pleitte was dat de vrijburgers een vorm van lokaal zelfbestuur zouden krijgen en de VOC-dienaren een ambtelijk functionerend apparaat zouden gaan vormen. De schrijver van een *Noodig Bericht aan de Edele Heeren Bewindhebbers der Oostindische Compagnie* (1783) ontwierp een complete Indische staatsregeling, die veel gelijkt op het voor de Republiek ontworpen plan in *Grondwettige Herstelling* (1784-1786).

P.P.J. Quint Ondaatje. Portret door J.A. Boland

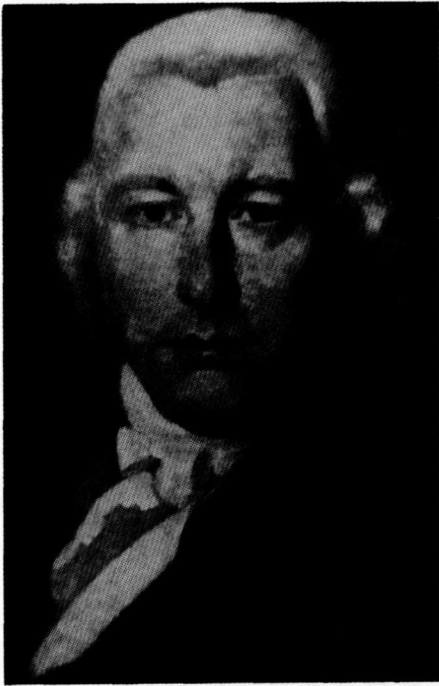
Men moet echter tot de jaren '90 wachten - tot na het uitbreken van de Revolutie in Frankrijk dus, waar men in koloniaal opzicht vergaande maatregelen trof - voor men bij de Nederlandse Patriotten serieuze voorstellen tot opheffing van de Compagnie tegenkomt. Zo'n voorstander van opheffing was Dirk van Hogendorp, die in de Oost tegen de heersende VOC-top in opstand zou komen. Een ontwerp-grondwet, in 1791-1792 door Patriotse ballingen opgesteld, eiste eveneens intrekking van het VOC-monopolie. Daarin werd tevens voorgesteld de overzeese Nederlanders volledig burgerschap te geven, inclusief de keuze van afgevaardigden naar een nationale conventie: de Rijkseenheidsgedachte, koloniën als gelijkberechtigende en geïntegreerde delen van de een- en ondeelbare Republiek! Aan de uitvoerbaarheid van een en ander twijfelden de opstellers overigens zelf. En wat Dirk van Hogendorp betreft, het is duidelijk dat hij de VOC-exploitatie van de Oost wilde vervangen door staatsbeheer en particuliere exploitatie. Hij uitte dezelfde soort afkeer van de combinatie koopman-soeverein als in de *Brieven van Aristodemus en Sincerus* voorkomt en bezat een haast dogmatisch geloof in de juistheid van vrijhandel en de activiteiten van de inheemsen als *homines economici*, mits zij slechts door de vrijheid aangespoord werden.

De burgerrechten, die sommigen de kolonisten wilden geven, zouden slechts voor blanke kolonisten gelden - de inheemse volken achtte men daartoe niet ontwikkeld genoeg. Van een diepgaande belangstelling voor hun lot blijkt niets.

de omwenteling van 1795

De omwenteling van januari 1795 gaf de Patriotten de kans hun verlangens en idealen ten aanzien van de koloniën in praktijk te brengen. Daar werd dan ook niet mee getreuzeld. De wijze waarop is echter tekenend en levert een bijdrage tot beter verstaan van de Nederlandse Revolutie. Reeds in mei 1795 werden de bezittingen in West-Indië en op de kust van Afrika geamalgameerd en aan de zorgen van een Westindisch Comité toevertrouwd, dat samengesteld werd uit in deze materie ervaren en betrouwbaar geachte lieden. Veel moeilijkheden leverde dit niet op: het staatsgezag over de West-Indië was immers sinds 1792 reeds groot. Met de VOC verliep dit alles veel moeilijker. Per slot van rekening was de VOC nog steeds een particuliere onderneming en eigendomsrechten waren voor de toenmalige revolutionairen min of meer heilig. Dat was dan ook het punt, waarop de verdediging van de participanten berustte, zoals duidelijk uit een aantal door de befaamde jurist H. C. Cras opgestelde memories blijkt. Het argument, dat de maatschappij haar taak niet goed meer vervulde en in verval was - volgens de Patriotten gevolg van eigenbaat en wanbeheer van de bewindhebbers - weerlegde hij, door dit als een tijdelijk kwaad, veroorzaakt door de ongunstige omstandigheden, voor te stellen. De bereidheid van bewindhebbers, allerlei hervormingen aan te brengen bewees hij met een verwijzing naar allerlei maatregelen tot redres in de voorafgaande jaren - in dezen was staatsingrijpen dus ook overbodig. Was niet een Commissie-Generaal (S. C. Nederburgh, S. H. Frijkenius) uitgezonden, die nog steeds met onderzoek en hervorming bezig was? Dat de maatschappij failliet zou zijn (ze had op een aandelenkapitaal van f 6 miljoen een ruime f 100 miljoen schulden) kon toch geen zinnig mens beweren - tegenover die schulden stond immers de waarde van het VOC-bezit.

Uit de handelingen en verweerschriften van Patriotse zijde blijkt dan ook duidelijk dat de nationalisatie van de VOC om politieke redenen is geschied. In een democratie achtte men voor een geprivilegieerde particuliere handelsmaatschappij geen plaats; het belang van het volk eist toezicht - en 's Volks Algemeen Belang gaat boven alles'. Nadat ze al eerder onder toezicht waren geplaatst, werden de Bewindhebbers per 1 maart 1796 vervangen door een 'Commissie tot de zaken

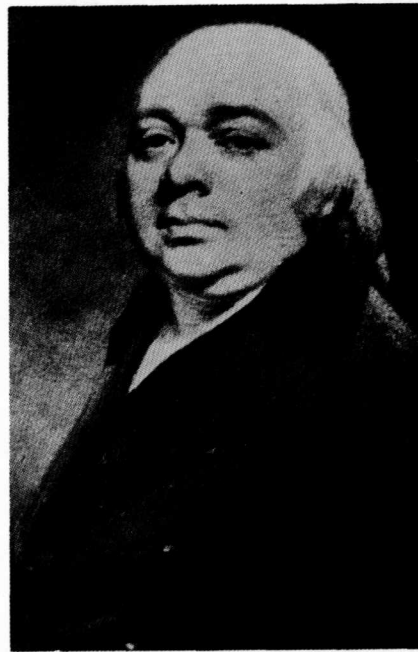
D. graaf van Hogendorp. Portret door T. Scheltema.

van de Oostindische Handel en Bezittingen', benoemd door de staat.

Het was een van de invloedrijkste mannen in koloniale zaken tussen 1795 en 1804, de energieke Samuel Iperuszoon Wiselius, die in een toespraak tot de Nationale Vergadering in 1796 het program van het Oostindisch Comité ontvouwde: 'getreden in de plaats van een Bestuur, welks verkeerde maatregelen en onnutte geldverspillingen deze weleer zoo bloeyende Maatschappij (de VOC) hebben doen te gronde gaan, is thans het bewind over alle die uitgestrekte Bezittingen, welke het Bataafse Volk in twee onderscheidene Waerelddeelen heeft, aan onze zorgen en toezicht aanbevolen. (Wij zullen alles doen om deze) zenuw van den Staat deszelfs oude veerkragt weder te geven.'

Wanneer men de daden van het Oostindisch Comité (en na 1800 de Aziatische Raad) nagaat, kan het niet anders of men stuit op een aantal verrassingen. De Compagnie was nu, onder leiding van het Comité als een soort ministerie van koloniën, een staatsbelang - maar voorlopig bleef de Compagnie, 'deze zenuw van den Staat', als monopolistische instelling gehandhaafd: de Nederlandse stapelmarkt bleef de Indische produkten nodig hebben, de staat de winsten. De vaart op Indië werd niet opengesteld. Toen men door de oorlogsomstandigheden noodgedwongen de verkoop te Batavia van produkten aan vreemde (Brits-Indische, Amerikaanse, Deense) schepen moest toestaan, wilde het Comité daar slechts schoorvoetend en tijdelijk aan toe geven. Het monopolie op de Chinahandel en de thee-invoer werd tegen verzoeken van een aantal kooplieden in, krampachtig gehandhaafd.

Al hetgeen hier (in Europa) regt en billijk is, (zal) ook daar (in Indië) regt en billijk zijn moeten - zo stelde het Comité. De maatregelen ter effectuering van de burgerlijke vrijheid en gelijkheid in de koloniën bleven echter uit. De in die jaren gemaakte ontwerpen voor een grondwet stelden dat soort concretiseringen steeds uit. De Bataafse Decemberbeweging van 1795 - een poging van malcontenten en Patriotten ter plaatse, de vrijheid, gelijkheid en broederschap door te voeren - werd door het Comité nauwelijks in bescherming genomen. Commissaris-Generaal Nederburgh, die de Decemberbeweging behendig inkapselde en ongevaarlijk maakte, werd niet gedesavoueerd. Wiselius erkende na enkele jaren dat een directe invoering van

S.C. Nederburgh. Pastel door Ch. H. Hodges.

democratischer verhoudingen in de koloniën gezien de omstandigheden onmogelijk en ongewenst was.

De angst de koloniale produkten te verliezen spreekt ook heel duidelijk uit de houding tegenover de slavernij. Slavernij werd in vrij brede kring afgewezen. Al ontbraken in Nederland de anti-slavernijclubs, er werden allerlei geschriften tegen de slavenhandel geschreven of vertaald en gelezen. Studenten promoveerden op wetenschappelijke verhandelingen tegen de slavernij. Maar de ontwerp-Grondwet 1797 bleek niets te bevatten over een verbod op de slavernij, zoals bij voorbeeld in Frankrijk wel was uitgevaardigd. Dit gaf aanleiding tot het enige debat van omvang en gehalte over koloniale zaken in de Nationale Vergadering vóór 1800. Pieter Vreede, leider van de Unitarissen, opende de aanval op de grondwetscommissie. Als men de slavernij nog niet eens regelen kon, dan behoefde men nergens aan te beginnen. Hoe kon men het in het hoofd halen koloniale produkten te verwerven ten koste van de vrijheid, het bloed en het zweet van medemensen? De antwoorden stellen de ambivalentie in het verlichte denken duidelijk aan de dag. Natuurlijk was slavernij verkeerd, natuurlijk moest er iets aan worden gedaan. Maar hoe? Vrijverklaring zonder meer zou die mensen in een nog erger toestand dompelen dan een humane behandeling als slaaf. Leven in vrijheid moet worden geleerd! Vrijverklaring zou bovendien de hele plantage-economie ineen doen storten - de ondergang is niet slechts voor de economie van het moederland die de opbrengsten niet kan missen een ramp, maar ook voor de inwoners der kolonie, voor de slaven zelf. Een zeer behoedzaam koloniaal pragmatisme dus - maar als het volgende jaar een nieuwe Grondwet tot stand komt onder het regime van Vreede zelf, staat daarin evenmin iets over de afschaffing der slavernij! Het waren steeds dezelfde Comité's voor de Oost en West die verantwoordelijk waren voor de inhoud van de koloniale hoofdstukken in de grondwetsontwerpen, met name ook zulke befaamde Patriotse leden daarvan als Willem van Irhoven van Dam, B. F. von Liebeherr en S.I. Wiselius! Trouwens, de in die Grondwetten gebezigde tituluur zelf is reeds typerend. Men spreekt van overzeese bezittingen van de staat, alsof er nooit de gedachte aan Rijkseenheid was geweest - een gedachte waar Wiselius overigens zich een aanhanger van verklaarde!

In het contact met de koloniën in de West zowel

als in de Oost beproefden de vaderlandse Patriotse bestuurders een grote voorzichtigheid. Een voorzichtigheid waartegen de Nederlandse achterban in volkssociëteiten en clubs zo nu en dan in opstand kwam. Zowel in de Oost als in de West werden pogingen ondernomen Patriotsgezinden het heft in handen te geven. In beide gevallen gaat het om een combinatie van uit het moederland gestuurde agenten, die met behulp van lokale Patriotsgezinden te werk moesten gaan. Als het lukte, zoals op Curaçao, dan bleek het resultaat zelden een echte vernieuwing of verandering. In feite vond niet meer plaats dan een factiewisseling in goed achttiende-eeuwse trant.

idealen versus realiteit

Wie de handelingen van de Patriotten met betrekking tot de koloniën vergelijkt met de door hen geuite idealen en gewekte verwachtingen, ontdekt dat wat zij werkelijk aan vernieuwingen doorvoerden niet zeer veel verschilde van de reorganisatie en adaptie waarmee een man als de prinsgezinde Raadpensionaris Van de Spiegel reeds was begonnen. Maatregelen, getuigend van zakelijk en organisatorisch inzicht. Staatstoezicht, concentratie van het bedrijf te Amsterdam, aanpassing van de aard en omvang der werkzaamheden aan de gewijzigde omstandigheden. Maatregelen om de vaart, ondanks oorlog, blokkade en kapers aan de gang te houden. Verstandige maatregelen, getuigend van bekwaamheid in het beheer van een grote handelsfirma. Maar niet principieel afwijkend van het beleid dat sinds de jaren tachtig door de Bewindhebbers aarzeland was geëntameerd. Geen wonder dat een man als Nederburgh na zijn terugkeer uit de Oost aan dit beleid wilde meewerken. Op essentiële punten zoals de kwestie van het monopolie, de exploitatie ten gunste van de moederlandse economie, de invoering van burgerrechten voor kolonisten, de bescherming van niet-blanke inwoners der koloniën, de kwestie van de slavernij en nog wat meer, blijken de Patriotten in de periode van hun sterkste machtsuitoefening niet gerealiseerd te hebben wat men van hen zou verwachten. Daarbij mag men niet over het hoofd zien dat het juist de radicale Patriotten waren die zeker tot 1800 een haast ongecontroleerde zeggenschap over de koloniale politiek hadden - mensen als Ondaatje,

S.I. Wiselius. Portret door P. Velijn naar L. Moritz.

Von Liebeherr, Van Kooten, Wiselius, Fijnje, Fennekol en Irhoven van Dam. En het Charter van 1803, dat ten slotte op gematigde wijze de positie van de koloniën in de Oost regelde, is in de traditionele historiografie wel altijd als een overwinning van de conservatieve richting (Nederburgh) getypeerd, maar men mag niet vergeten dat wel degelijk ook mensen als Wiselius en Dirk van Hogendorp ervoor tekenden. Natuurlijk kan men ter verklaring van het feit dat juist in de meest geavanceerde periode de veranderingen niet groot waren, verontschuldigend wijzen op de omstandigheden. Die waren immers niet gunstig: een groot deel van het koloniaal bezit ging aan de vijand verloren, met wat overbleef waren de verbanden slecht. De angst dat bijvoorbeeld Java ook verloren zou gaan wanneer de lokale machthebbers door al te radicale voorschriften verschrikt zouden worden, was niet irreëel. Macht om hen te dwingen ontbrak immers ook. En het Patriottisme in de koloniën zelf, al ontbrak het zeker niet, was niet krachtig genoeg, kampte bovendien met het feit dat het in een geheel andere omgeving voorzichtig van aard was.

Maar een verontschuldigende verwijzing naar de ongunstige omstandigheden alleen is niet voldoende. Eenmaal aan de macht gekomen, bleken de dagelijkse eisen ter voortzetting van het bedrijf van overheersend belang. Maar bovenal scholen in het denken van de Patriotten over koloniale zaken zelf factoren die de gematigheid en continuïteit begrijpelijker maken. De belangrijkste van die factoren is wel het handhaven van de wingewest-gedachte: koloniën zijn bezittingen, ten bate van het moederland te exploiteren. En als de idealen van burgerlijke vrijheid en gelijkheid, naar Wiselius in 1800 tegenover de Gouverneur-Generaal Van Overstraten moest erkennen, in het moederland zelf al niet of moeilijk te realiseren waren - hoeveel te meer gold dat ten opzichte van overzeese gebieden waar men te maken had met inheemsen die toch werkelijk niet bleken te beantwoorden aan het beeld van de 'edele wilde' of de 'homo economicus'. De Patriotten als kolonialisten blijken dus nogal af te wijken van het beeld, waarin zij tegen de pikzwarte achtergrond van de VOC in haar nadagen in heldere tinten worden afgeschilderd, omdat zij tenminste die oude, hebzuchtige winstjagers wilden vervangen door een nieuw, menslieverder tijdvak. Dat oude beeld berust echter voor een niet gering gedeelte op herhalingen van de Patriotse pamflettenpropaganda. Bovendien, voorzover historici deze materie hebben bestudeerd, is dat meestal geschied in de schaduwen van de strijd tegen het cultuurstelsel, toen men in die Patriotse propaganda, in de geschriften van een Dirk van Hogendorp ook, meende geestverwante vertolkingen van een koloniaal liberalisme te vinden. De praktische koloniale politiek van de Patriotten in hun hoogtijdagen blijkt echter meer door continuïteit met reeds vóór 1795 begonnen aanpassingsmaatregelen en door het Nederlands economisch eigenbelang te zijn beheerst dan door radicaliteit en liberalisme. De aard van hun uitgangspunten veroorzaakte dat de poging van de Patriotten 'zedelijke verplichting' en 'gezonde staatkunde' te verzoenen, uitliep op een fundamentele ambivalentie, welke - zien we het goed - eigen bleef aan het Nederlandse koloniale denken.

literatuur

- G.J.A. van Berckel, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nederlandsch Indië 1780-1806* (Leiden, 1880).
 N.P. van den Berg, *Uit de dagen der Compagnie* (Haarlem, 1904).
 C. Beyers, *Die Kaapse Patriotte* (2e dr.; Pretoria, 1967).
 H.T. Colenbrander, *De Patriottentijd* (3 dln.; 2e dr.; Den Haag, 1897-1899).
 L. Les, *Van Indië onder de Compagnie tot Indië onder de Staat* (Utrecht, 1948).
 C.L. Lokke, *France and the Colonial Question* (2e dr.; New York, 1968).
 A.J. van der Meulen, *Studies over het ministerie van de Spiegel* (Leiden, 1905).

G.Th. Raynal, *Histoire philosophique et politique des Etablissements et du Commerce des Européens dans les deux Indes* (7 dln.; Amsterdam, 1773-1774).

G.J. Schutte, 'Zedelijke verplichting en gezonde staatkunde. Denken en doen rondom slavernij in Nederland en koloniën, eind 18e eeuw', in: *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, XLI/XLII (1979) 101-115.

G.J. Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden, 1770-1800* (Groningen, 1974) (Hierin ook een uitgebreider lijst van relevante pamfletten dan in W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende op de KB* (9 dln.; Den Haag, 1889-1920).

G.J. Schutte, 'Winds of Change. Dutch Colonial Policy during the first Decade of the Nineteenth century', in: *Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference...1976* (Leiden, 1978) 154-162.

G.J. Schutte, 'Company and Colonists at the Cape', in: R.H. Elphick en H.B. Giliomee ed., *The Shaping of South African Society, 1652-1820* (Cape Town, 1979) 173-210.

G.J. Schutte, 'Johannes Henricus Redelinghuys, een revolutionair Kapenaar', in: *South African Historical Journal*, III (1971) 48-62.